

TEMIDA
2023, vol. 26, br. 1, str. 117-144
ISSN: 1450-6637
DOI: <https://doi.org/10.2298/TEM2301117B>
Pregledni rad
Primljeno: 12.12.2022.
Odobreno za štampu: 29.3.2023.

Fenomenologija zlostavljanja i zanemarivanja dece sa smetnjama u razvoju¹

NATAŠA BUHA*

BILJANA MILANOVIĆ-DOBROTA

KSENIJA STANIMIROV

LUKA MIJATOVIĆ

Nasilje nad decom predstavlja multifaktorski uslovljen fenomen, koji karakteriše traumatska interakcija između deteta i roditelja/staratelja, ili nepoznatih osoba, pri čemu određene karakteristike deteta (na primer, prisustvo razvojnih smetnji), mogu da predstavljaju značajan faktor rizika. Procenjuje se da je rizik za viktimizaciju u populaciji dece sa smetnjama u razvoju od 2 do 12 puta veći nego kod dece tipičnog razvoja, zbog čega je predmet ovog rada fokusiran na kontekst zlostavljanja i zanemarivanja ove populacije. Cilj je da se, analizom rezultata dostupnih istraživanja, istraži fenomenologija zanemarivanja i zlostavljanja kod dece sa smetnjama u razvoju. Pored podataka o učestalosti dat je i osvrt na prepreke u utvrđivanju tačne prevalencije viktimizacije u ovoj populaciji. Fenomen je analiziran i iz ugla pojedinačnih smetnji, kao i težine simptoma. Razmatrani su problemi identifikacije zlostavljanja i zanemarivanja dece sa izraženijim kognitivnim i jezičkim ograničenjima i ukazano je na značaj systemske podrške porodici, koja bi trebalo da bude usmerena na podizanje roditeljskih kapaciteta.

¹ Ovaj tekst je rezultat rada na projektu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (Broj ugovora 451-03-68/2022-14).

* Dr Nataša Buha je vanredna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: natasabuha@fasper.bg.ac.rs.

Dr Biljana Milanović-Dobrota je vanredna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: biljanamilanovicdobrota@gmail.com.

Dr Ksenija Stanimirov je vanredna profesorka na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: ksenijastanimirov@fasper.bg.ac.rs.

Dr Luka Mijatović je docent na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: luka.mijatovic@gmail.com.

Ključne reči: zlostavljanje, zanemarivanje, deca sa smetnjama u razvoju, problemi identifikacije.

Uvod

Nasilje nad decom je fenomen koji je star koliko i istorija čovečanstva (Wheeler i dr., 2013; Pejović-Milovančević, Mitković Vončina, 2019), a prisutno je i danas u svim kulturama (Stoltenborgh i dr., 2015). Ono podrazumeva složene oblike ljudskog ponašanja koje karakteriše traumatska interakcija između deteta i roditelja/staratelja, osoba koje se brinu o njemu ili nepoznatih osoba. Uključuje različite oblike fizičkog, emocionalnog i seksualnog zlostavljanja, kao i različite forme zanemarivanja, koji se mogu pojaviti samostalno ili, češće, u kombinaciji (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995; Sullivan, Knutson, 2000; Euser i dr., 2010; Dion i dr., 2018; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021). U porodičnom kontekstu zlostavljanje i zanemarivanje obično imaju hronični karakter obeležavajući kvalitet odnosa između roditelja/staratelja i deteta, pri čemu se različite forme viktimizacije mogu drugačije odraziti na razvoj individue (Glaser, 2000). Rezultati velikog broja istraživanja ukazuju na to da posledice zlostavljanja i zanemarivanja mogu biti brojne i da se mogu odraziti na celokupan razvoj i funkcionisanje osobe, obuhvatajući širok dijapazon fizičkih, socijalnih, emocionalnih, bihevioralnih i kognitivnih teškoća, kao i pojavu psihopatologije (Pejović-Milovančević i dr., 2001; Gligorović, Buha, 2011, 2012; Pejović-Milovančević, Mitković Vončina, 2019; Lynch, Widom, 2022). Naravno, treba imati u vidu da slična iskustva mogu dovesti do različitog ishoda, i obratno, da efekti različitih iskustva mogu biti isti, zbog čega nije moguće tačno predvideti posledice zlostavljanja i zanemarivanja (Glaser, 2000).

Epidemiološke studije ukazuju na to da se učestalost zlostavljanja i zanemarivanja kreće od 9,3 do 37 slučajeva na 1000 dece (Euser i dr., 2010; Sedlak i dr., 2010; van Berkel i dr., 2020). Istraživanja koja su obuhvatala i samoprijavlivanje adolescenata o viktimizaciji pokazuju da se učestalost kreće i do 100 slučajeva na 1000 dece (Euser i dr., 2013), a prema rezultatima jedne metaanalitičke studije i znatno više (u rasponu od 127 do 363 slučajeva na 1000 dece, zavisno od oblika viktimizacije) (Stoltenborgh i dr., 2015).

Epidemiološkim istraživanjem nasilja nad decom u Srbiji, primenom standardizovanog upitnika na stratifikovanom klusterskom uzorku od 4027 dece

koja pohađaju peti i sedmi razred osnovne, i drugi razred srednje škole, utvrđeno je da je 68,4% dece izveštavalo bar o jednom iskustvu psihičkog nasilja i 69,2% njih o barem jednom iskustvu fizičkog nasilja. Kod 28,8% dece je registrovano iskustvo zanemarivanja, dok je o bar jednom iskustvu seksualnog zlostavljanja izveštavalo 8,5% dece (Hanak i dr., 2013). Dominantno iskustvo fizičkog nasilja među mladima u Srbiji potvrđeno je i u studiji sprovedenoj nekoliko godina kasnije – o fizičkom kažnjavanju od strane roditelja izvestilo je oko 56% ispitanika (Čopić, 2016), a u 16% slučajeva povrede su bile takve prirode da su zahtevale lekarsku intervenciju (Kovačević, 2016).

Postoji niz različitih faktora koji povećavaju rizik za zlostavljanje i zanemarivanje dece. Neki od njih se odnose na određene karakteristike deteta, među kojima se izdvaja prisustvo smetnji u razvoju (Pejović-Milovančević, Mitković Vončina, 2019). Imajući to u vidu, cilj ovog rada je da se, analizom dostupnih istraživanja, istraži fenomenologija zanemarivanja i zlostavljanja kod dece sa smetnjama u razvoju. U tu svrhu izvršeno je pretraživanje elektronskih izvora i radova u štampanoj formi (na srpskom i engleskom jeziku), korišćenjem generičkih ključnih reči kao što su zlostavljanje, zanemarivanje, maltretman, viktimizacija, nasilje, averzivno iskustvo, kao i smetnje u razvoju, ometenost i pojedinačne forme ometenosti, kao što su emocionalni i bihevioralni poremećaji, senzorne smetnje, motoričke smetnje, i njihovi ekvivalenti na engleskom jeziku. Takođe, pretraživanje je vršeno i uključivanjem ključnih reči za pojedinačne kliničke entitete, kao što su intelektualna ometenost (u daljem tekstu IO), autizam ili poremećaj iz spektra autizma (u daljem tekstu PSA), cerebralna paraliza, slepi/slabovidni, gluvi/nagluvi, poremećaj pažnje sa hiperaktivnošću (u daljem tekstu ADHD) i slično. Ove ključne reči su kombinovane i sa terminima koji označavaju posebne forme viktimizacije (na primer, fizičko zlostavljanje). Početna pretraga je bila ograničena na empirijska istraživanja objavljena nakon 2010. godine, ali zbog relativno malog broja istraživanja ovog tipa, ona je proširena na period od 2000. godine. Izuzetno, zbog relevantnih nalaza, uključena je i jedna starija studija (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995). Nakon preliminarne analize objavljenih radova (uvidom u sadržaj apstrakta), izdvojena su istraživanja koja se odnose na period detinjstva i adolescencije (mlađi od 19 godina), pri čemu su isključene one studije koje su se bavile vršnjačkim nasiljem.

Pregledom izdvojenih istraživanja u celini uočeno je nekoliko tema koje su važne u kontekstu fenomenologije zlostavljanja i zanemarivanja populacije

dece sa smetnjama u razvoju. U nastavku je dat osvrt na metodološke probleme u utvrđivanju tačne prevalencije viktimizacije, posebno u populaciji osoba sa smetnjama u razvoju, nakon čega su prikazani rezultati istraživanja o učestalosti, faktorima rizika, kao što su tip i stepen ometenosti, i mogućnostima identifikacije zlostavljanja i zanemarivanja u populaciji osoba sa smetnjama u razvoju.

Epidemiologija zlostavljanja i zanemarivanja dece sa smetnjama u razvoju

Rezultati većine studija o zlostavljanju i zanemarivanju dece ukazuju na to da su deca sa smetnjama u razvoju pod većim rizikom za viktimizaciju u odnosu na decu tipične populacije (Jones i dr., 2012). Procene rizika za zlostavljanje i zanemarivanje znatno variraju – podaci istraživanja pokazuju da su deca sa smetnjama u razvoju od 1,6 do 11,6 puta u većem riziku u odnosu na decu opšte populacije, nezavisno da li je reč o preseku aktuelnog stanja ili o podacima dobijenim retrospektivno (Sullivan, Knutson, 2000; Spencer i dr., 2005; Jones i dr., 2012; Austin i dr., 2016; Helton i dr., 2019). Nasuprot tome, rezultati poslednje nacionalne studije rađene u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD) govore o tome da je rizik za zlostavljanje i zanemarivanje dece sa smetnjama u razvoju 1,4 puta manji u odnosu na njihove vršnjake tipične populacije (Sedlak i dr., 2010). Ova varijabilnost u rezultatima posledica je mnogih metodoloških razlika i nedostataka u istraživanjima, što otežava precizno utvrđivanje učestalosti i mogućnost poređenja rezultata različitih studija. Metodološki problemi su prisutni u svim fazama istraživačkog procesa – od operacionalizacije pojmova, načina formiranja uzorka, odabira instrumenata procene, do dizajna studija.

U praksi, kao i u istraživačkom polju, različito definisanje i operacionalizovanje zlostavljanja i zanemarivanja često dovodi do zabune među stručnjacima. Fenomenom nasilja nad decom se bave istraživači različitih naučnih disciplina i stručnjaci iz različitih oblasti, koji, koristeći svoje posebne definicije, otežavaju međusobnu komunikaciju i remete napore identifikacije, procene, praćenja tretmana i prevencije zlostavljanja i zanemarivanja (Calheiros, Silva, Magalhães, 2021). Nedostatak doslednih, pouzdanih informacija doprinosi različitim zaključcima o broju zlostavljane i zanemarene dece, što

u velikoj meri umanjuje mogućnost odmeravanja i praćenja dimenzije nasilja nad decom u odnosu na druge parametre, kao što su, na primer, smetnje u razvoju. Problemi definisanja su dodatno naglašeni kada je u pitanju kroskulturalno i multietničko poređenje, jer ono što se smatra negativnim u jednoj, može biti deo uobičajene prakse vaspitavanja dece u drugoj kulturi (Jiang i dr., 2017; Cuartas, 2021).

Definicija smetnji u razvoju je neprecizna jednako kao i definicija nasilja nad decom. Iako ne postoji univerzalna definicija, većina konceptualizacija uključuje široki spektar hroničnih stanja koja ograničavaju svakodnevno funkcionisanje (Turner i dr., 2011), pri čemu obim konceptualizacije varira od studije do studije, a u nekim slučajevima ne postoji ni jasna operacionalizacija pojedinih kategorija smetnji u razvoju. Čak je i definisanje pojedinačnih smetnji u razvoju u nekim slučajevima nedovoljno precizno - na primer, sintagma teškoće u učenju (eng. *learning disability*) u Severnoj Americi podrazumeva specifične smetnje u učenju, dok se taj termin u Velikoj Britaniji koristi za označavanje osoba sa IO. Takođe, načini identifikovanja pojedinih teškoća su često neujednačeni. U nekim istraživanjima se za identifikaciju poremećaja koristi samo-evaluativni upitnik (Ouyang i dr., 2008; Hafstad i dr., 2020; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021), dok se druge studije oslanjaju isključivo na zvanične podatke o dijagnozi (Maclean i dr., 2017) ili direktnu procenu vrste i težine ometenosti primenom standardizovanih instrumenata (Helton i dr., 2019).

Odabir uzorka i način prikupljanja podataka predstavljaju još jedan izvor varijabilnosti u proceni učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja kod dece sa smetnjama u razvoju. Obično je reč o malim, prigodnim uzorcima, bilo da je reč o populaciji dece koja su zlostavljana i zanemarena ili o populaciji dece sa ometenošću, što može dovesti do pogrešnih interpretacija rezultata i ograničiti mogućnost njihove generalizacije. Uzorak formiran na osnovu postojeće dokumentacije (dokumentacija službe za zaštitu dece ili škole, policijski ili bolnički zapisi), čak i kada je reč o populacionim studijama, nije nužno reprezentativan (Turner i dr., 2011). Zatim, u nekim slučajevima istraživanja su bila fokusirana na pojedinačne tipove ometenosti, kao na primer IO (Dion i dr., 2018), dok su drugi autori kombinovali različite tipove ometenosti u jedan indeks ili opštije kategorije kako bi se olakšala analiza podataka (Sullivan, Knutson, 2000; Austin i dr., 2016). Grupisanje dece sa različitim tipovima ometenosti u istu kategoriju otežava poređenje i interpretaciju rezultata jer artificijelno formirane kategorije dece obično nisu uniformne od studije do studije, a sama

heterogenost grupa ne pruža uvid u rizik koji nose pojedinačni tipovi ometenosti. Takođe, u dihotomnim poređenjima (prisustvo ometenosti ili ne), bez razmatranja težine ometenosti ili funkcionalnog nivoa ispitanika, dobijeni rezultati mogu dati pogrešnu sliku o prevalenciji. Na primer, rezultati nekih istraživanja ukazuju na manji rizik viktimizacije među visoko funkcionalnim ispitanicima i njegov porast sa opadanjem sposobnosti, dok je u nekim drugim slučajevima rizik za viktimizaciju povećan kod blažih formi ometenosti, a snižen kod dece sa izraženijim smetnjama u razvoju, što zavisi od vrste razvojnog poremećaja (Helton, Cross, 2011; Helton i dr., 2019). Sličan problem postoji i kada se analizira prisustvo zlostavljanja i zanemarivanja. Svrstavanje različitih tipova zlostavljanja u jednu jedinstvenu kategoriju (Turner i dr., 2011; Brendli, Broda, Brown, 2022) otežava dublje razumevanje epidemiologije viktimizacije, kao i mogućnost razmatranja konkretnih mera zaštite dece i kreiranje programa prevencije.

Istraživački dizajn se pojavljuje kao dodatni problem u utvrđivanju učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja. U nekim istraživanjima ne postoji kontrolna grupa dece, a velika većina istraživanja je transferzalnog tipa, bez analize podataka o vremenu pojave zlostavljanja i zanemarivanja u odnosu na ometenost, te nije sasvim jasno da li i u kojim slučajevima ometenost predstavlja faktor rizika ili je možda nastupila kao posledica zlostavljanja i zanemarivanja (Sullivan, Knutson, 2000; Jaudes, Mackey-Bilaver, 2008; Austin i dr., 2016). Osim toga, analiza podataka je otežana nedostatkom kontrolnih varijabli (kao što su demografski, kontekstualni i psihosocijalni faktori), što može dovesti do nedoumice kada je u pitanju priroda odnosa između ometenosti i zlostavljanja i zanemarivanja (Spencer i dr., 2005; Jones i dr., 2012).

Uprkos metodološkim nedostacima koji otežavaju utvrđivanje jasnije slike o dimenziji ovog problema, istraživački podaci nedvosmisleno pokazuju da su viktimizacija i ometenost u razvoju značajno povezani fenomeni (Jones i dr., 2012).

Prevalencija zlostavljanja i zanemarivanja u populaciji dece sa smetnjama u razvoju

Sveobuhvatna, metodološki dobro utemeljena istraživanja prevalencije viktimizacije dece sa različitim smetnjama u razvoju nisu u dovoljnoj meri zastupljena. Rezultati dve populacione studije prevalencije ometenosti na uzorku zlostavljane i zanemarene dece u SAD (Sullivan, Knutson, 2000)

i Australiji (Maclean i dr., 2017), otkrivaju da su ova deca 2 do 3,4 puta više izložena riziku od zlostavljanja i zanemarivanja, a nalazi metaanalitičke studije kojom su sintetizovani rezultati 16 istraživanja sprovedenih u periodu od 1990. do 2010. godine, ukazuju da četvrtina dece sa smetnjama u razvoju doživi neki oblik zlostavljanja i zanemarivanja i da je rizik za viktimizaciju u ovoj populaciji čak i do četiri puta veći u odnosu na populaciju dece tipičnog razvoja (Jones i dr., 2012). U odnosu na decu tipične populacije, kod dece sa smetnjama u razvoju se češće registruju višestruke forme zlostavljanja i zanemarivanja (63% u odnosu na 54,9%), a rizik za reviktimizaciju je veći (71% u odnosu na 29%) (Sullivan, Knutson, 2000). Najčešće je zastupljeno zanemarivanje, a zatim fizičko, emocionalno i, na kraju, seksualno zlostavljanje (Sullivan, Knutson, 2000). Slični podaci su dobijeni i na uzorku australijske dece sa smetnjama u razvoju, koji ukazuju na zanemarivanje i fizičko zlostavljanje kao dominantne forme viktimizacije u ovoj populaciji (Maclean i dr., 2017).

Studije koje su sproveli Sullivan i Knutson (2000) i Maclean i saradnici (2017) su metodološki dobro utemeljene imajući u vidu da su istraživanja rađena na reprezentativnom uzorku i da su korišćeni zvanični podaci o ometenosti, čime su umanjene potencijalne greške u identifikaciji, kao što je slučaj sa upotrebom samoevaluativnih upitnika ili mišljenja nedovoljno kvalifikovanih osoba (staratelja, socijalnih radnika, učitelja i slično). Takođe, autori su ispitivali i niz drugih poznatih faktora rizika viktimizacije, uključili su kontrolnu grupu dece tipičnog razvoja i analizirali različite tipove viktimizacije u odnosu na vrstu ometenosti. Međutim, pojedinačne smetnje u razvoju su svrstavane u opštije grupe prema nedovoljno obrazloženom kriterijumu ili nisu uopšte razmatrane. Na primer, u američkoj studiji (Sullivan, Knutson, 2000) klaster „poremećaji komunikacije” je uključivao govorno-jezičke smetnje, oštećenje sluha i smetnje u učenju, dok su, na primer, klasterom „ortopedske i zdravstvene teškoće” obuhvaćena deca sa oštećenjem vida, motoričkim poremećajima i zdravstvenim teškoćama, poput astme i juvenilnog reumatoidnog artritisa. Sa druge strane, u australijskoj studiji (Maclean i dr., 2017) nisu razmatrani slučajevi koji obuhvataju senzorne teškoće, specifične smetnje u učenju i govorno-jezičke poremećaje. Takođe, autori obe studije su se oslanjali jedino na podatke službi za zaštitu dece koje raspolažu isključivo informacijama o registrovanim slučajevima zlostavljanja i zanemarivanja. Imajući u vidu da se nasilje nad decom najčešće odvija u okrilju privatnosti porodice (WHO, 2002), da se znaci zlostavljanja i zanemarivanja u ovoj populaciji teže otkrivaju

i često pripisuju samim smetnjama u razvoju (na primer, samopovređivanje) (Brenner i dr., 2018; Kildahl i dr., 2019), i da deca sa nekim oblicima smetnji u razvoju (na primer, kognitivne i govorno-jezičke teškoće) nisu u mogućnosti da verbalizuju iskustvo nasilja ili da ga prepoznaju, kao i da im se zbog predrasuda okoline često ne veruje (Heinonen, Ellonen, 2013), sasvim je opravdana sumnja da je utvrđeni rizik za zlostavljanje i zanemarivanje u ovoj populaciji potcenjen. Tome u prilog govore i rezultati epidemiološkog istraživanja sprovedenog u Holandiji koji ukazuju na to da su podaci službi za zaštitu dece samo vrh ledenog brega, s obzirom na činjenicu da svega 12,6% svih slučajeva nasilja biva prijavljeno (Euser i dr., 2010). U tom kontekstu, interesantan je podatak jedne retrospektivne studije u populaciji gluvih osoba, kojom je utvrđeno da gotovo polovina ispitanika nije prijavila slučaj seksualnog zlostavljanja, da je 11% njih prijavilo, ali im nije bilo verovano, kao i da su prijave tek oko 6% ispitanika dospеле do nadležnih službi (Kvam, 2004).

Neki autori skreću pažnju i na čestu primenu loših vaspitnih metoda roditelja dece sa smetnjama u razvoju. Uočeno je da se fizičko kažnjavanje (batičanje, šamaranje, štipanje, udaranje predmetom i slično) i psihička agresija (vikanje, psovanje, pretnje), češće koriste kao oblici disciplinskih mera kod dece sa PSA (Little, 2002; Duan i dr., 2015). Takođe, primena fizičkog kažnjavanja je učestalija i kod roditelja dece sa oštećenjem sluha (Knutson, Johnson, Sullivan, 2004; Jiang i dr., 2017), kao i kod roditelja dece sa oštećenjem vida, teškoćama učenja i problemima mentalnog zdravlja (Heinonen, Ellonen, 2013). Iako fizičko kažnjavanje nije široko prihvaćeno kao oblik fizičkog zlostavljanja, brojnim istraživanjima je otkriveno da ono ima podjednako štetne posledice za sveukupan detetov razvoj (Cuartas, 2021). Osim toga, teško je napraviti jasnu granicu između fizičkog kažnjavanja i zlostavljanja, imajući u vidu da se pojedine forme oba fenomena preklapaju, i da uvek postoji opasnost da se fizičko kažnjavanje u besu pretoči u fizičko nasilje. Shodno tome, mnogi istraživači prilikom ispitivanja prisustva fizičkog zlostavljanja razdvajaju blaže forme (fizičko kažnjavanje) i teže, koje se prema načinu ispoljavanja i intenzitetu mogu klasifikovati kao nasilje (Helton, Cross, 2011).

Tipovi ometenosti i rizik za viktimizaciju

Rezultati niza istraživanja ukazuju na to da rizik za viktimizaciju kod dece sa smetnjama u razvoju zavisi od tipa ometenosti. U većini istraživanja navodi

se da najveći rizik za zlostavljanje i zanemarivanje nose teškoće u emocionalnom, bihevioralnom i intelektualnom funkcionisanju, kao i prisustvo višestrukih smetnji u razvoju (Sullivan, Knutson, 2000; Spencer i dr., 2005; Jaudes, Mackey-Bilaver, 2008; Maclean i dr., 2017; Dion i dr., 2018; Helton i dr., 2019; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021).

Među mentalnim i bihevioralnim poremećajima, poremećaj ponašanja se dovodi u vezu sa svim oblicima viktimizacije, dok su ostali poremećaji mentalnog zdravlja povezani sa fizičkim i emocionalnim zlostavljanjem (Spencer i dr., 2005). Prema rezultatima novijih istraživanja, u ovoj populaciji se češće javlja kombinacija ova dva oblika zlostavljanja. Na primer, podaci nacionalne studije na uzorku finskih adolescenata otkrivaju da je preko 50% dece sa problemima mentalnog zdravlja izvestilo o iskustvu emocionalnog zlostavljanja, dok je višestruku viktimizaciju prijavilo 37% ispitanika (Seppälä i dr., 2021). Kada su u pitanju istraživanja fokusirana na pojedinačne kliničke entitete, utvrđena je značajna povezanost ADHD simptoma i viktimizacije, posebno kada su u pitanju deca sa predominantnim simptomima deficita pažnje (Ouyang i dr., 2008). Međutim, s obzirom na to da su podaci prikupljeni retrospektivno, na osnovu samoevaluativnih upitnika korišćenih i za procenu ADHD simptoma i za utvrđivanje prisustva zlostavljanja i zanemarivanja, ove podatke treba tumačiti sa oprezom. Primenom kliničkih dijagnostičkih procedura utvrđeno je da je rizik za viktimizaciju veći ukoliko je uz dijagnozu ADHD-a prisutan i opozicionoprkosni poremećaj (Nemmezi Karaca i dr., 2022). Ovi nalazi su potvrđeni i longitudinalnim istraživanjem primenom standardizovanog kliničkog intervjua sa majkama dece kod koje je zvanično uspostavljena dijagnoza ADHD-a (Stern i dr., 2018). Autori pretpostavljaju da disruptivne forme ponašanja, a ne ADHD simptomi *per se*, predstavljaju izazov za okolinu i, samim tim, nose veći rizik za zlostavljanje i zanemarivanje. Dodatno, ovim istraživanjem je utvrđeno da, nezavisno od socioekonomskog statusa i intelektualnog funkcionisanja, prisustvo kombinovanog poremećaja dijagnostikovanog u detinjstvu nosi veći rizik za viktimizaciju i u adolescentskom periodu.

Prema nekim istraživanjima učestalost nasilja u populaciji dece sa IO je 2 do 7,7 puta veća u odnosu na decu tipične populacije (Verdugo i dr., 1995; Sullivan, Knutson, 2000; Maclean i dr., 2017; McDonnell i dr., 2019; Brendli i dr., 2022). Analizom podataka dobijenih primenom upitnika namenjenog stručnjacima koji rade sa ovom populacijom u Srbiji, utvrđeno je da preko 30% ove dece u svom iskustvu ima neki oblik zlostavljanja (Žunić-Pavlović, Jovanić,

2005). Dominantni oblik viktimizacije je zanemarivanje, najčešće u formi višestrukog zanemarivanja. Među pojedinačnim aspektima zanemarivanja, izdvajaju se neadekvatna zdravstvena briga, higijenska zapuštenost deteta i nošenje neodgovarajuće odeće i obuće. Sličnim dizajnom studije sprovedene u Španiji utvrđeno je da je 11,5% dece i mladih sa IO doživelo nasilje u odnosu na 1,5% dece tipične populacije, i da je, kao i u pomenutom domaćem istraživanju (Žunić-Pavlović, Jovanić, 2005), i u studiji sprovedenoj na kanadskom uzorku dece (Dion i dr., 2018), zanemarivanje dominantan oblik zlostavljanja (Verdugo i dr., 1995). Fizičko zlostavljanje u domaćoj populaciji dece sa IO je registrovano kod 14%, a emocionalno kod oko 11% dece (Žunić-Pavlović, Jovanić, 2005). Slične podatke iznose i Dion i saradnici (2018) otkrivajući da je fizičko zlostavljanje zabeleženo kod 13,9% dece sa IO. Međutim, ovi autori beleže znatno veću učestalost emocionalnog zlostavljanja u ovoj populaciji (25,5%). Domaćim istraživanjem su bili obuhvaćeni svi potvrđeni slučajevi viktimizacije, kao i oni slučajevi u kojima je osoblje škole ispoljilo opravdanu sumnju u postojanje nasilja prema detetu unutar porodice, dok se studija Dion-a i saradnika (2018) zasnivala na direktnoj proceni stručnjaka posebno obučениh za detekciju različitih formi viktimizacije. U tom smislu, disparitet u pogledu prisustva emocionalnog zlostavljanja bi mogao da se objasni razlikama u stručnosti za registrovanje manje očiglednih formi zlostavljanja.

Prema sintetizovanim istraživačkim podacima, rizik za zlostavljanje i zanemarivanje u populaciji dece sa IO je znatno veći i u odnosu na decu sa drugim oblicima smetnji u razvoju, posebno kada je u pitanju prevalencija fizičkog i emocionalnog zlostavljanja i rizik od seksualnog nasilja (Jones i dr., 2012), što je potvrđeno i studijom Maclean i saradnika (2017). Međutim, u istraživačkoj literaturi postoje i drugačiji podaci. Analizom podataka američkog medicinskog osiguravajućeg društva o deci do šeste godine života, utvrđeno je da IO, odnosno zaostajanje u razvoju ne predstavlja faktor rizika za pojavu zlostavljanja i zanemarivanja (Jaudes, Mackey-Bilaver, 2008). S obzirom na to da su autori u ovu kategoriju svrstali i decu sa PSA i decu sa govorno-jezičkim poremećajima, nalaz o odsustvu rizika nije sasvim jednoznačan. Takođe, treba imati u vidu i da se većina slučajeva IO otkrije tek polaskom deteta u školu, te je moguće da su blaži oblici IO ostali nedetektovani. Fokusirajući se na blaže smetnje u kognitivnom razvoju Turner i saradnici (2011) su utvrdili da je rizik za viktimizaciju u ovoj populaciji niži ukoliko se kontrolišu demografske varijable (pol, uzrast, etnicitet, struktura porodice i socioekonomski status),

prisustvo psihičkih poremećaja kod jednog od roditelja, kao i prisustvo dodatnih smetnji kod deteta. Međutim, i u ovom slučaju kategorija dece sa kognitivnim smetnjama u razvoju je veoma široko definisana, pa nije sasvim jasno koliko pojedini tipovi ometenosti predstavljaju rizik za viktimizaciju *per se*. Pored toga, ovim istraživanjem analizirani su samo slučajevi zlostavljanja koji su se odigrali tokom proteklih 12 meseci.

Rezultati ranijih istraživanja o povezanosti PSA i viktimizacije su ukazivali na to da je rizik za zanemarivanje, ukoliko postoji, neznatno veći u odnosu na decu tipične populacije (Sullivan, Knutson, 2000), dok je rizik za zlostavljanje jednak onome koji se viđa u tipičnoj populaciji (Sullivan, Knutson, 2000; Spencer i dr., 2005). Međutim, neke novije studije iznose oprečne rezultate. Primenom striktno metodologije u identifikaciji dece sa PSA koja je podrazumevala utvrđivanje prisustva kriterijuma za dijagnostikovanje PSA analizom medicinske i školske dokumentacije, otkrivena je znatno veća prevalencija različitih oblika nasilja u odnosu na vršnjake opšte populacije (McDonnell i dr., 2019). Autori navode da je svako treće dete sa težom formom PSA koja uključuje IO, i svako peto dete sa PSA tipičnih intelektualnih sposobnosti, imalo registrovan neki od oblika zlostavljanja i zanemarivanja. Kod dece sa težom formom PSA, uočen je povećan rizik za sve vidove zlostavljanja, dok se kod blažeg oblika značajno češće registruje samo fizičko zlostavljanje. Povećan rizik za viktimizaciju uočen je i u studiji Maclean i saradnika (2017), ali nakon kontrole uticaja niza demografskih i psihosocijalnih faktora (pol deteta, manjinski, socioekonomski i porodični status, starost roditelja, njihovo mentalno zdravlje i slično) utvrđeno je da je rizik niži u odnosu na populaciju dece tipičnog razvoja. Posmatrajući dodatno uticaj prisustva IO, utvrđeno je da kombinacija ova dva poremećaja zapravo povećava rizik za viktimizaciju.

Iako su analize viktimizacije kod pojedinačnih tipova ometenosti, kao što su IO, PSA i ADHD, relativno retke, istraživanja ovog tipa u populaciji dece sa senzornim i fizičkim smetnjama su još ređa. Pitanje rizika za viktimizaciju u ovoj populaciji praćeno je istim varijabilnostima u rezultatima različitih istraživanja kao i u populaciji dece sa smetnjama u razvoju u celini. Pojedini autori ne pronalaze veći rizik kod dece sa senzornim i fizičkim smetnjama (Spencer i dr., 2005; van Horne i dr., 2018), dok ga drugi utvrđuju sa različitom frekvencijom u odnosu na tip senzornih ili fizičkih smetnji i vrstu viktimizacije (Sullivan, Knutson, 2000; Kvam, 2004, 2005; Schenkel i dr., 2014; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021). Na primer, prema podacima Sullivan-a i Knutson-a (2000), kod

dece sa oštećenjem vida i sluha postoji dvostruko veći rizik za emocionalno zlostavljanje u odnosu na vršnjake tipične populacije. Među finskim adolescentima ono je zastupljeno kod oko 22% onih sa oštećenjem vida i kod oko 26% ispitanika sa oštećenjem sluha, dok je fizičko zlostavljanje evidentirano u manje od 6,5% slučajeva (oko 2% kod dece sa oštećenjem vida). Istom studijom je utvrđeno da je kombinacija fizičkog i emocionalnog zlostavljanja znatno učestalija među adolescentima oštećenog sluha, i da u ovoj grupi rizik za viktimizaciju ostaje povećan i kada se uzmu u obzir i drugi poznati faktori rizika, poput pola, uzrasta, ekonomskog statusa porodice i prisustva partnerskog nasilja (Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021). Rezultati dve norveške retrospektivne studije otkrivaju da je i seksualno zlostavljanje u populaciji slepih i gluvih znatno zastupljenije u odnosu na kontrolnu grupu tipične populacije (Kvam, 2004, 2005). Autorka navodi da je, na primer, rizik za seksualno zlostavljanje dva puta veći kod devojčica i tri puta veći kod dečaka sa oštećenjem sluha u odnosu na tipičnu populaciju – gotovo 50% ispitanika oba pola je doživelo neku formu seksualnog zlostavljanja koje se odigralo pre navršenih 16 godina, dok je trećina ispitanika imala neželjen fizički kontakt koji je podrazumevao dodirivanje genitalija ili prisilan seksualni odnos (Kvam, 2004). Slični rezultati su dobijeni i na uzorku gluvih i nagluvih američkih studenata, pri čemu je dodatno otkriveno da iskustvo fizičkog i seksualnog zlostavljanja u detinjstvu povećava rizik za reviktimizaciju u odraslom dobu (Schenkel i dr., 2014).

Povećan rizik za zlostavljanje i zanemarivanje je prisutan i kod dece sa fizičkim smetnjama, odnosno motoričkim teškoćama i poremećajima (Sullivan, Knutson, 2000; Spencer i dr., 2005; Turner i dr., 2011; Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021). Jednom skorašnjom norveškom studijom, koja je bila usmerena na ispitivanje faktora rizika viktimizacije na uzorku od preko 9000 ispitanika uzrasta od 12 do 16 godina, otkriveno je da adolescenti sa fizičkim smetnjama prijavljuju više iskustva zlostavljanja u poređenju sa vršnjacima bez invaliditeta (Hafstad i dr., 2020). Međutim, iz izveštaja o rezultatima studije nije jasno da li se nalaz odnosi na viktimizaciju u celini ili na neki od pojedinačnih oblika zlostavljanja. Ispitujući prisutnost iskustva fizičkog i emocionalnog zlostavljanja, utvrđeno je da se kod ove dece dominantno izdvaja iskustvo emocionalnog zlostavljanja, zasebno ili u kombinaciji sa fizičkim zlostavljanjem (Seppälä, Vornanen, Toikko, 2021). Autori ove studije su naveli da je oko 38% ispitanika doživelo neki vid psihičkog nasilja, dok su forme fizičkog zlostavljanja znatno

ređe zastupljene (oko 3%). Ukoliko je fizičko nasilje prisutno, ono se češće javlja u kombinaciji sa emocionalnim zlostavljanjem imajući u vidu da je iskustvo višestruke viktimizacije registrovano kod 13% ispitanika, što je saglasno rezultatima Sullivan-a i Knutson-a (2000). Iako su autori notirali da se pojedinačni oblici nasilja retko kad javljaju u izolovanoj formi, pogotovo kada je u pitanju populacija sa smetnjama u razvoju, analizirajući učestalost zasebnih formi viktimizacije utvrdili su da je u grupi dece sa fizičkim smetnjama rizik za emocionalno zlostavljanje najviše izražen, a potom, sa opadajućom učestalošću, slede seksualno zlostavljanje, zanemarivanje i fizičko zlostavljanje. Takođe, otkriveno je i da zlostavljanje i zanemarivanje kod ove dece započinje već u prvim godinama života, za razliku od nekih drugih tipova smetnji u razvoju. Rizik od zlostavljanja i zanemarivanja zavisi i od tipa fizičkih smetnji. Na primer, Spencer i saradnici (2005) su utvrdili da kod dece sa cerebralnom paralizom postoji povećan rizik od fizičkog zlostavljanja, dok je, na primer, kod dece sa spinom bifidom rizik za viktimizaciju jednak onom kod dece tipičnog razvoja (van Horne i dr., 2018).

Stepen ometenosti i rizik za viktimizaciju

S obzirom na brojne nalaze koji ukazuju na to da prisustvo ometenosti u razvoju povećava rizik za viktimizaciju, moglo bi se pretpostaviti da između ometenosti i zlostavljanja postoji pozitivna linearna veza, što bi podrazumevalo da sa težinom ometenosti raste rizik za zlostavljanje i zanemarivanje. Iako je većina studija uglavnom bazirana na dihotomnom poređenju dece sa ometenošću i bez nje, bez detaljne analize nivoa ometenosti i rizika od viktimizacije, rezultati nekih istraživanja ukazuju na to da priroda odnosa između ometenosti i nasilja nad decom zapravo zavisi od tipa ometenosti i detetovog funkcionalnog nivoa.

U skladu sa linearnim modelom objašnjenja rizika, Schenkel i saradnici (2014) otkrivaju da je rizik za viktimizaciju kod dece sa oštećenjem sluha veći kod gluve nego kod nagluve dece. Rezultati drugih studija ukazuju na to da rizik za nasilje raste sa težinom bihevioralnih problema (eksternalizovanih i internalizovanih), teškoća u nivou razvoja socijalnih veština i kombinacijom IO i izraženijih govorno-jezičkih deficita (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995; Helton, Cross, 2011; Helton, Gochez-Kerr, Gruber, 2018; Nemmezi Karaca i dr., 2022). Drugim rečima, bolje komunikativne sposobnosti i socijalne veštine,

kao i odsustvo maladaptivnih oblika ponašanja, predstavljaju protektivne faktore za različite forme zlostavljanja. Naime, pojedini problemi u ponašanju kod dece sa smetnjama u razvoju, kao što su bizarni stil interakcije i komunikacije, prisustvo nekih oblika stereotipnog ponašanja, impulsivnost, hiperaktivnost, izrazita neposlušnost, tantrumi, navode se kao značajni izvori stresa za roditelje i staratelje (Davis, Neece, 2017; Nemmezi Karaca i dr., 2022), koji ih mogu dovesti do toga da pribegnu fizičkom kažnjavanju i emocionalnom zlostavljanju frustrirani neuspelom ostalih metoda vaspitavanja (Knutson, Johnson, Sullivan, 2004; Nemmezi Karaca i dr., 2022). Osim toga, dete sa ometenošću koje zahteva konstantan neposredan nadzor zbog težine problema može predstavljati veliki izvor stresa za roditelje, posebno ukoliko porodica nema adekvatnu sistemsku podršku i podršku neposrednog okruženja.

Kod nekih tipova ometenosti, rizik za zlostavljanje je obrnuto proporcionalan stepenu ometenosti, odnosno kurvilinearan (obrnuta U kriva) kada se posmatra u odnosu na decu tipične populacije. Ranije studije otkrivaju da su deca sa lakom IO češće viktimizirana u odnosu na decu sa izraženijim teškoćama u intelektualnom razvoju (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995; Žunić-Pavlović, Jovanić, 2005). Ovi nalazi su potvrđeni i novijom studijom (Maclean i dr., 2017), koja pokazuje da je rizik za viktimizaciju najveći kod dece sa graničnim stanjima inteligencije i lakom IO (2,8 puta veći rizik), zatim kod dece sa umerenom IO (2 puta veći rizik), dok je kod dece sa dubokom IO rizik jednak onom koji se viđa u tipičnoj populaciji. Generalno, deca sa izraženijim funkcionalnim teškoćama u domenu komunikacije, kretanja, hranjenja i oblačenja su pod manjim rizikom od nasilja (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995; Helton, Cross, 2011). Jedno od objašnjenja ovakve veze između stepena ometenosti i rizika za viktimizaciju počiva na pretpostavci da roditelji dece sa težim razvojnim smetnjama imaju realističnija očekivanja od svoje dece. Naime, ukoliko je deficit očigledan, problemi koje dete ispoljava će, uglavnom, biti pripisivani ometenosti, dok će neželjene forme ponašanja kod dece sa blažim teškoćama roditelji tumačiti kao odraz detetovog prkosa i namere (Verdugo, Bermejo, 1997; Helton, Cross, 2011). Takođe, teže smetnje u razvoju se detektuju na ranijem uzrastu, te roditelji ove dece u razvijenim zemljama često imaju veću podršku raznih službi za zaštitu dece (Maclean i dr., 2017). Sa druge strane, i u takvim sredinama se dešava da deca sa lakšim smetnjama budu nevidljiva u sistemu zdravstvene zaštite (Verdugo, Bermejo, 1997), pa njihovi roditelji mogu da ostanu bez adekvatne sistemske podrške (zdravstvene, socijalne i obrazovne).

Deca sa blažim smetnjama u razvoju poseduju složenu kombinaciju disfunkcionalnosti (ograničenja) i funkcionalnosti (potencijala), pa se može pretpostaviti da prisutna disfunkcionalnost uvećava verovatnoću da će ova deca ispoljiti određena ponašanja koja će izazvati negativnu reakciju roditelja, dok će prisustvo određenih oblasti potencijala povećati roditeljska očekivanja, ali i mogućnost dece da reaguju na način koji može biti izvor frustracije roditelja. Kombinacija disfunkcionalnosti i funkcionalnosti može dovesti do toga da je roditeljima teže da razumeju svoju decu (Helton, Cross, 2011) i da neželjene oblike ponašanja kod dece pogrešno pripisuju detetovom karakteru i neposlušnosti, a ne manifestaciji smetnje u razvoju (Verdugo, Bermejo, 1997). S obzirom na to da su, na primer, manji jezički deficiti suptilniji, može se desiti da ih roditelji ne prepoznaju kao takve, te će izostati njihovo prilagođavanje razvojnom nivou deteta – njegovim potrebama i mogućnostima, što će dovesti do neuspeha primenjenih vaspitnih mera, a samim tim do frustracije i roditelja i deteta. Upravo ovaj nedostatak razumevanja detetovih sposobnosti može biti jedan od razloga zašto ovi roditelji češće fizički kažnjavaju decu (Helton, Cross, 2011). U tom kontekstu, interesantan je podatak da 41% roditelja dece sa IO ima nerealna očekivanja i da 66% ne razume razvojne potrebe vlastitog deteta (Verdugo, Bermejo, Fuertes, 1995). Interpretacije navedenih autora su bliske teorijskom modelu obrade socijalnih informacija (Milner, 2003) koji polazi od pretpostavke da opservirano ponašanje neke individue u nama aktivira kognitivnu obradu i, u skladu sa tim, i odabir interpersonalnih emocionalnih i bihevioralnih načina reagovanja. Prema tom modelu postojeće lične sheme roditelja (*preexisting schemata*), kao što su ideje, uverenja, vrednosni sistem, stavovi o dečjem razvoju i vaspitanju, lična samoefikasnost, lokus kontrole, empatija i emocionalni status, utiču na percepciju i interpretaciju detetovog ponašanja, a samim tim i na izbor načina reagovanja u konkretnim situacijama. Metaanalitički nalazi o ulozi navedenih socio-kognitivnih karakteristika roditelja u ispoljavanju nasilnog ponašanja prema detetu (Camilo, Garrido, Calheiros, 2020) ukazuju da roditelji-zlostavljači imaju netačne i pristrasne kognitivne sheme oličene dominacijom spoljašnjeg lokusa kontrole, nedostatkom empatije i prisustvom negativnih emocija prema detetu. Kod ovih roditelja su prisutne teškoće u opažanju detetovih signala, što se manifestuje greškama u enkodiranju ponašanja i prepoznavanju detetovih emocija, a samim tim i češćoj interpretaciji detetovog ponašanja u negativnom kontekstu. Osim toga, nalazi ove studije ukazuju na to da roditelji-zlostavljači

ispoljavaju lošije veštine rešavanja problema i da imaju ograničeni repertoar adekvatnih tehnika roditeljstva.

Deca sa blažim smetnjama u razvoju fizički ne odstupaju od dece tipičnog razvoja, pa su podložnija i seksualnom nasilju imajući u vidu da počinioci obično traže žrtve koje su im seksualno privlačne, a koje su ujedno i naivne. S obzirom na ograničenja koja ova deca imaju, postoji velika verovatnoća da im se neće lako verovati ukoliko se nekome povere, što ih čini idealnim žrtvama (Helton i dr., 2018).

Kada su kognitivna ograničenja u pitanju, postoji još jedno moguće objašnjenje zašto je rizik za viktimizaciju kurvilinearan, odnosno obrnuto proporcionalan stepenu ometenosti. Maclean i saradnici (2017) naglašavaju da laka IO ima tendenciju da se grupiše unutar porodica i da je često povezana sa niskim socioekonomskim statusom, te je moguće da je povećan rizik za zlostavljanje i zanemarivanje u ovoj populaciji vezan za rizičan profil porodičnog konteksta, a ne ometenost *per se* (na primer, siromaštvo, nizak obrazovni status roditelja, maloletničko roditeljstvo, veliki broj dece, hronični interpersonalni konflikti, psihijatrijska oboljenja i kognitivna ograničenja roditelja, prostitucija i drugi vidovi kriminogenog ponašanja roditelja) (Verdugo i dr., 1995; Dion i dr., 2018).

Mogućnost identifikacije zlostavljanja i zanemarivanja kod dece sa smetnjama u razvoju

Indikatori zlostavljanja i zanemarivanja mogu biti fizički ili bihevioralni (Pejović-Milovančević, Mitković Vončina, 2019), i većinom su isti kod dece sa smetnjama u razvoju kao i kod dece tipičnog razvoja (Struck, 1999). Dodatno, ukoliko dete sa smetnjama u razvoju nema kognitivnih i komunikativnih ograničenja (na primer, deca sa oštećenjem vida i sluha, teškoćama u oblasti motorike ili učenja, problemima u ponašanju i slično), ono se može poveriti odrasloj osobi ili pružiti validne informacije tokom forenzičkog intervjua. Međutim, kod dece sa IO i PSA neke forme zlostavljanja je teže identifikovati, a mogućnosti dobijanja verbalnog iskaza su ograničene. Naime, usled problema u domenu apstraktnog mišljenja, razumevanja govora i smanjenog obima vokabulara, ova deca neće biti u stanju da prijave neprijatno iskustvo niti da adekvatno odgovore na postavljena pitanja. Osim toga, pojedine bihevioralne manifestacije zlostavljanja se mogu interpretirati kao deo kliničke slike

IO ili PSA (Brenner i dr., 2018; Kildahl i dr., 2019) ili pogrešno pripisati traumatičnom iskustvu (tzv. dijagnostičko zamagljenje/prepokrivanje) (Nowak, 2015). Na primer, neki indikatori zlostavljanja, kao što su vidljive povrede, zaostajanje u razvoju, enureza/enkopreza, poremećaj spavanja, fobije, stereotipije, agresivnost, bizarno ponašanje, socijalna anksioznost, hiperaktivnost, iritabilnost, slab uspeh u školi, mogu biti deo bihevioralnog fenotipa PSA ili IO (posebno genetskih sindroma), ali mogu biti različito protumačeni. Tako ih defektolozi, na primer, mogu pripisati samoj ometenosti, ne uzimajući u obzir mogućnost iskustva viktimizacije, a stručnjaci drugih profila koji ne poznaju kliničke slike ovih poremećaja, mogu pogrešno zaključiti da su oni manifestacija zlostavljanja i zanemarivanja. Na primer, jedan od znakova fizičkog zanemarivanja može biti konstantna glad i krađa hrane, ali preokupacija hranom, stalan osećaj gladi i hiperfagija predstavljaju i specifičnu odliku Prader-Vilijevog sindroma (Buha, Gligorović, Maksić, 2014). Fenotipski opus nekih genetskih sindroma praćenih IO uključuje i samopovređivanje koje može da nalikuje povredama nastalim usled fizičkog zlostavljanja: dermatilomanija (kopanje i grebanje kože) kod Prader-Vilijevog sindroma; ubacivanje stranih predmeta u otvore tela, čupanje noktiju, ujedanje ručnog zgloba, udaranje glavom o čvrstu podlogu kod Smit-Magenisovog sindroma; ujedanje šake i prstiju kod Fragilnog X sindroma i slično (Buha, Gligorović, Maksić, 2014; Nowak, 2015). Mnoge bihevioralne karakteristike dece sa PSA (repetitivno ponašanje, hipersenzitivnost na senzorne stimulse, teškoće u uspostavljanju i/ili održavanju socijalnih interakcija, poremećaj spavanja, preferiranje solitarnih aktivnosti, brze promene u raspoloženju) nalikuju manifestacijama posttraumatskog stresnog poremećaja, pa je u tom slučaju teško proceniti da li je dete žrtva viktimizacije (Brenner i dr., 2018).

Stručnjaci nisu međusobno saglasni oko mogućnosti primene uobičajenih standardizovanih procedura za procenu bihevioralnih korelata viktimizacije u populaciji osoba sa IO ili PSA. Pojedini nalazi ukazuju da je njihova primena moguća ukoliko kliničar veoma dobro poznaje simptomatologiju karakterističnu za ova dva neurorazvojna poremećaja, no ipak se naglašava potreba za identifikacijom specifičnih bihevioralnih ekvivalenata manifestacija postraumatskog stresnog poremećaja (Kildahl, Helverschou, Oddli, 2020). Kada je reč o intrapsihičkim simptomima, roditelji/staratelji/edukatori nisu sasvim dobar izvor informacija, a trenutno ne postoje odgovarajući samoevaluativni instrumenti za ovu populaciju (Kildahl i dr., 2019). Identifikacija

treba da se dominantno oslanja na detaljnu procenu promena u ponašanju, a rezultati nekih istraživanja ukazuju na to da ova deca na traumu reaguju intenziviranjem premorbidno postojećih vidova ponašanja, posebno kada je reč o ograničenim interesovanjima, stereotipijama, motoričkim manirizmima, iritabilnosti, napadima besa, anksioznosti, letargiji i smanjenom ispoljavanju radosti, što nisu uobičajeni simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja (Brenner i dr., 2018; Kildahl i dr., 2019; Kildahl, Helverschou, Oddli, 2020). No, imajući u vidu da su PSA i IO veoma heterogene kliničke slike, pitanje je da li je moguće definisati jedinstven set biheviornalnih ekvivalenata koji bi bili primenjivi za sve ove osobe. Stoga bi procena prisustva simptoma zlostavljanja trebalo da se zasniva na individualizovanom pristupu i da obuhvati detaljnu analizu anamnestičkih podataka o razvoju, nivou kognitivno-motoričkog, emocionalnog i socijalnog funkcionisanja, kao i načinu ispoljavanja simptoma PSA i IO, kako bi se mogle identifikovati promene u ponašanju i funkcionisanju, bilo da je reč o pojavi novih oblika maladaptivnog ponašanja ili pogoršanju postojećih simptoma, što bi moglo da bude indicija iskustva viktimizacije. S obzirom na probleme u identifikaciji viktimizacije kod dece sa težom kliničkom slikom IO ili PSA, moguće je da su podaci o manjoj učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja u ovoj populaciji zapravo posledica ograničenja u dijagnostičkom postupku.

Zaključak

Pregledom literature uočeno je da se deca sa smetnjama u razvoju nalaze u povećanom riziku za zlostavljanje i zanemarivanje u odnosu na njihove vršnjake tipičnog razvoja, ali su istraživanja iz ove oblasti relativno retka i nedovoljno jasna, posebno u Srbiji i regionu. Usled nedostatka sveobuhvatnih i metodološki dobro utemeljenih istraživanja, primetni su problemi u evidenciji učestalosti zlostavljanja i zanemarivanja, što nadalje limitira jasnu predstavu o fenomenologiji zlostavljanja i zanemarivanja dece sa smetnjama u razvoju.

Prikazani nalazi ukazuju na to da rizik za viktimizaciju kod dece sa smetnjama u razvoju zavisi od tipa i nivoa ometenosti, te najveći rizik za zlostavljanje i zanemarivanje nose problemi u emocionalnom i biheviornalnom funkcionisanju, teškoće u intelektualnom funkcionisanju, kao i višestruke smetnje. Zlostavljanje i zanemarivanje u populaciji dece sa IO je znatno veće u odnosu

na decu sa drugim oblicima smetnji u razvoju, posebno kada je u pitanju prevalencija fizičkog i emocionalnog zlostavljanja i rizik od seksualnog nasilja. Kod dece sa težom formom PSA je uočen povećan rizik za sve vidove zlostavljanja, dok se kod blažeg oblika značajno češće registruje samo fizičko zlostavljanje. U populaciji dece sa senzornim i fizičkim smetnjama istraživanja su sporadična, a rezultati govore o povećanom riziku za emocionalno zlostavljanje, koje je kod dece sa motoričkim smetnjama najviše izraženo.

U radu se kao dodatni problem izdvojila mogućnost identifikacije zlostavljanja i zanemarivanja, koja zavisi i od procene stručnjaka određenog obrazovnog profila. To je posebno naglašeno kod osoba sa IO i PSA, jer se pojedine bihevioralne manifestacije zlostavljanja mogu interpretirati kao deo kliničke slike, a ne kao oblik zlostavljanja. Sem toga, u radu su se otvorile mnoge teme koje prevazilaze okvir ovog rada, ali impliciraju potrebu za interdisciplinarnim pristupom i sveobuhvatnim sistemskim rešavanjem ovog problema.

Naime, Srbija je ratifikovala mnoge međunarodne konvencije i deklaracija i donela brojne pravilnike i protokole za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja, ali autori ovog rada nisu uspeali da pronađu zvanične podatke o efektima njihove implementacije u populaciji dece sa smetnjama u razvoju. Sa druge strane, vaspitači, nastavnici, defektolozi i ostali stručnjaci koji su u intenzivnom kontaktu sa decom sa smetnjama u razvoju nisu obučeni za prepoznavanje indikatora viktimizacije, što otežava pravovremenu detekciju zlostavljanja i zanemarivanja. Mogućnost identifikacije je dodatno otežana nepostojanjem specifičnih indikatora karakterističnih za populaciju sa smetnjama u razvoju, posebno kada je reč o deci sa višestrukim smetnjama, IO i PSA.

Upravo zbog nepoznavanja simptoma traumatičnog iskustva, mnogi slučajevi viktimizacije ostaju neprepoznati. Pored negativnih posledica za konkretno dete, ograničava se i mogućnost kreiranja društvene svesti o rasprostranjenosti i karakteristikama nasilja prema ovoj populaciji kao prvog koraka u formiranju specifičnih i delotvornih programa prevencije.

Na kompleksnost problema zlostavljanja i zanemarivanja dece sa smetnjama u razvoju ukazuju i sporadična medijska izveštavanja i podaci iz prakse. Najpre se javlja nedostatak systemske podrške porodici od momenta otkrivanja razvojnog poremećaja, koja bi obuhvatala jasne smernice za ostvarivanje prava na zdravstvenu i socijalnu zaštitu, kao i savetodavni rad sa roditeljima koji bi bio usmeren na sticanje uvida u detetove razvojne mogućnosti i primenu principa i strategija bihevioralno orijentisanih intervencija. Problem

emotivnog i kognitivnog prihvatanja detetovog stanja može dovesti do toga da roditelji postanu emocionalno nedostupni, a samim tim manje sposobni da uoče, interpretiraju i pravilno reaguju na detetove potrebe (Buha, Gligorović, 2019), pa usled osećaja nemoći, u stresnim situacijama mogu pribeći psihičkom ili fizičkom kažnjavanju. Bihevioralne intervencije mogu poslužiti roditeljima da bolje razumeju svoje dete, prilagode pristup i ostvare komunikaciju, kao i da podstiču razvoj njegovih socijalnih veština uz regulisanje nepoželjnih formi ponašanja (Đorđević, Brojčin, Glumbić, 2019). Ovakvom podrškom stres roditelja bi bio znatno redukovano (Argumedes, Lanovaz, Larivée, 2018), a samim tim odnos sa detetom bolji (Chung, Lanier, Wong, 2020).

Sumirajući sve navedeno, neophodno je sprovođenje detaljnije analize problematike zlostavljanja i zanemarivanja dece sa smetnjama u razvoju u našoj sredini, iz čega bi proistekle smernice za primenu preventivnih aktivnosti.

Literatura

Argumedes, M., Lanovaz, M. J., Larivée, S. (2018) Brief Report: Impact of Challenging Behavior on Parenting Stress in Mothers and Fathers of Children with Autism Spectrum Disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, str. 2585-2589. <https://doi.org/10.1007/s10803-018-3513-1>

Austin, A., Herrick, H., Proescholdbell, S., Simmons, J. (2016) Disability and Exposure to High Levels of Adverse Childhood Experiences: Effect on Health and Risk Behavior. *North Carolina Medical Journal*, 77, str. 30-36. <https://doi.org/10.18043/ncm.77.1.30>

Brendli, K. R., Broda, M. D., Brown, R. (2022) Children with Intellectual Disability and Victimization: A Logistic Regression Analysis. *Child Maltreatment*, 27, str. 320-324. <https://doi.org/10.1177/1077559521994177>

Brenner, J., Pan, Z., Mazefsky, C., Smith, K. A., Gabriels, R. (2018) Behavioral Symptoms of Reported Abuse in Children and Adolescents with Autism Spectrum Disorder in Inpatient Settings. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 48, str. 3727-3735. <https://doi.org/10.1007/s10803-017-3183-4>

Buha, N., Gligorović, M. (2019) Neke karakteristike afektivne vezanosti kod dece sa teškoćama u mentalnom razvoju. U: F. Eminović, J. Maksić (ur.) *Edukativna i rehabilitaciona podrška detetu, porodici i instituciji*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 9-16.

Buha, N., Gligorović, M., Maksić, J. (2014) Problemi ponašanja – bihevioralni fenotipovi nekih genetskih sindroma. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 142, str. 621-627. <https://doi.org/10.2298/SARH1410621B>

Calheiros, M. M., Silva, C. S., Magalhães, E. (2021) Child Maltreatment Severity Questionnaire (MSQ) for Professionals: Development, Validity, and Reliability Evidence. *Assessment*, 28, str. 1397-1417. <https://doi.org/10.1177/1073191119890030>

Camilo, C., Garrido, M. V., Calheiros, M. M. (2020) The Social Information Processing Model in Child Physical Abuse and Neglect: A Meta-Analytic Review. *Child Abuse and Neglect*, 108, 104666. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104666>

Chung, G., Lanier, P., Wong, P. Y. J. (2020) Mediating Effects of Parental Stress on Harsh Parenting and Parent-Child Relationship During Coronavirus (COVID-19) Pandemic in Singapore. *Journal of Family Violence*, 37, str. 801-812. <https://doi.org/10.1007/s10896-020-00200-1>

Cuartas, J. (2021) Corporal Punishment and Early Childhood Development in 49 Low and Middle-Income Countries. *Child Abuse and Neglect*, 120, 105205. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105205>

Ćopić, S. (2016) Viktimizacija maloletnih lica: obim i struktura. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencija*. Beograd: Prometej, str. 55-67.

Davis, A. L., Neece, C. L. (2017) An Examination of Specific Child Behavior Problems as Predictors of Parenting Stress Among Families of Children with Pervasive Developmental Disorders. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 10, str. 163-177. <https://doi.org/10.1080/19315864.2016.1276988>

Dion, J., Paquette, G., Tremblay, K. N., Collin-Vézina, D., Chabot, M. (2018) Child Maltreatment Among Children with Intellectual Disability in the Canadian Incidence Study. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 123, str. 176-188. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-123.2.176>

Duan, G., Chen, J., Zhang, W., Yu, B., Jin, Y., Wang, Y., Yao, M. (2015). Physical Maltreatment of Children with Autism in Henan Province in China: A Cross-sectional Study. *Child Abuse and Neglect*, 48, 140-147. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.03.018>

Đorđević, M., Brojčin, N., Glumbić, N. (2019) *Multikomponentne bihevioralne intervencije u specijalnoj edukaciji*. Beograd: Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

Euser, S., Alink, L. R., Pannebakker, F., Vogels, T., Bakermans-Kranenburg, M. J., van IJzendoorn, M. H. (2013) The Prevalence of Child Maltreatment in the Netherlands

Across a 5-year Period. *Child Abuse and Neglect*, 37, str. 841-851. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.07.004>

Euser, S., van IJzendoorn, M. H., Prinzie, P., Bakermans-Kranenburg, M. J. (2010) Prevalence of Child Maltreatment in the Netherlands. *Child Maltreatment*, 15, str. 5-17. <https://doi.org/10.1177/1077559509345904>

Glaser, D. (2000) Child Abuse and Neglect and the Brain – A Review. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41, str. 97-116. <https://doi.org/10.1017/S0021963099004990>

Gligorović, M., Buha, N. (2011) Zlostavljanje i zanemarivanje kao činilac razvoja kognitivne fleksibilnosti kod dece sa lakom intelektualnom ometenošću. U: *I naučni skup Stremljenje i novine u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, knjiga apstrakata. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, str. 24-26.

Gligorović, M., Buha, N. (2012) Izloženost zlostavljanju kao činilac adaptivnog funkcionisanja dece sa lakom intelektualnom ometenošću. U: *Treća godišnja konferencija Viktimološkog društva Srbije – Žrtve i savremeni društveni kontekst: teorija, praksa i aktivizam*, knjiga apstrakata. Beograd: Viktimološko društvo Srbije, str. 33-34.

Hafstad, G. S., Sætren, S. S., Myhre, M. C., Bergerud-Wichstrøm, M., Augusti, E. M. (2020) Cohort Profile: Norwegian Youth Study on Child Maltreatment (the UEVO Study). *British Medical Journal open*, 10, e038655. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2020-038655>

Hanak, N., Tenjović, L., Išpanović-Radojković, V., Vlajković, A., Beara, M. (2013) Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji. *Temida*, 16, str. 75-102. doi: 10.2298/TEM1302075H

Heinonen, A., Ellonen, N. (2013) Are Children with Disabilities and Long-term Illnesses at Increased Risk of Disciplinary Violence? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 14, str. 172-187. <https://doi.org/10.1080/14043858.2013.794999>

Helton, J. J., Cross, T. P. (2011) The Relationship of Child Functioning to Parental Physical Assault: Linear and Curvilinear Models. *Child Maltreatment*, 16, str. 126-136. <https://doi.org/10.1177/1077559511401742>

Helton, J. J., Gochez-Kerr, T., Gruber, E. (2018) Sexual Abuse of Children with Learning Disabilities. *Child Maltreatment*, 23, str. 157-165. <https://doi.org/10.1177/1077559517733814>

Helton, J. J., Lightfoot, E., Fu, Q. J., Bruhn, C. M. (2019) Prevalence and Severity of Child Impairment in a US Sample of Child Maltreatment Investigations. *Journal*

of *Developmental & Behavioral Pediatrics*, 40, str. 285-292. <https://doi.org/10.1097/DBP.0000000000000655>

Jaudes, P. K., Mackey-Bilaver, L. (2008) Do Chronic Conditions Increase Young Children's Risk of Being Maltreated? *Child Abuse and Neglect*, 32, str. 671-681. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2007.08.007>

Jiang, Y., Chen, J., Yu, B., Jin, Y. (2017) Physical Violence Against Children with Hearing Loss by Parents: A Pilot Study in Beijing, China. *Child Abuse & Neglect*, 72, str. 258-265. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2017.08.017>

Jones, L., Bellis, M.A., Wood, S., Hughes, K., McCoy E., Eckley, L., Bates, G., Mikton, C., Shakespeare, T., Officer, A. (2012) Prevalence and Risk of Violence Against Children with Disabilities: A Systematic Review and Meta-Analysis of Observational Studies. *Lancet*, 380, str. 899-907. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)60692-8](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)60692-8)

Kildahl, A. N., Bakken, T. L., Iversen, T. E., Helverschou, S. B. (2019) Identification of Post-traumatic Stress Disorder in Individuals with Autism Spectrum Disorder and Intellectual Disability: A Systematic Review. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 12, str. 1-25. <https://doi.org/10.1080/19315864.2019.1595233>

Kildahl, A. N., Helverschou, S. B., Oddli, H. W. (2020) Clinicians' Retrospective Perceptions of Failure to Detect Sexual Abuse in a Young Man with Autism and Mild Intellectual Disability. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 45, str. 194-202. <https://doi.org/10.3109/13668250.2019.1680821>

Knutson, J. F., Johnson, C. R., Sullivan, P. M. (2004) Disciplinary Choices of Mothers of Deaf Children and Mothers of Normally Hearing Children. *Child Abuse and Neglect*, 28, sr. 925-937. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.04.005>

Kovačević, M. (2016) Karakteristike viktimizacije maloletnih lica. U: V. Nikolić-Ristanović (ur.) *Delinkvencija i viktimizacija maloletnih lica u Srbiji: Rezultati Međunarodne ankete samoprijavlivanjem delinkvencija*. Beograd: Prometej, str. 69-76.

Kvam, M. H. (2005) Experiences of Childhood Sexual Abuse Among Visually Impaired Adults in Norway: Prevalence and Characteristics. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 99, str. 5-14. <https://doi.org/10.1177/0145482X0509900102>

Kvam, M. H. (2004) Sexual Abuse of Deaf Children. A Retrospective Analysis of the Prevalence and Characteristics of Childhood Sexual Abuse Among Deaf Adults in Norway. *Child Abuse and Neglect*, 28, str. 241-251. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2003.09.017>

Little, L. (2002) Maternal Discipline of Children with Asperger Syndrome and Nonverbal Learning Disorders. *American Journal of Maternal Child Nursing*, 27, str. 349-354. <https://doi.org/10.1097/00005721-200211000-00010>

Lynch, K. S., Widom, C. S. (2022) Childhood Maltreatment and Cognitive Functioning in Middle Adulthood. *Child Abuse and Neglect*, 132, 105791. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105791>

Maclean, M. J., Sims, S., Bower, C., Leonard, H., Stanley, F. J., O'Donnell, M. (2017) Maltreatment Risk Among Children with Disabilities. *Pediatrics*, 139, e20161817. <https://doi.org/10.1542/peds.2016-1817>

McDonnell, C. G., Boan, A. D., Bradley, C. C., Seay, K. D., Charles, J. M., Carpenter, L. A. (2019) Child Maltreatment in Autism Spectrum Disorder and Intellectual Disability: Results from a Population-Based Sample. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 60, str. 576-584. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12993>

Milner, J. S. (2003) Social Information Processing in High-Risk and Physically Abusive Parents. *Child Abuse & Neglect*, 27, str. 7-20. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(02\)00506-9](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(02)00506-9)

Nemmezi Karaca, S., Uzun Cicek, A., Mercan Isik, C., Kanak, M., Demirel, G. (2022) Evidence of the Relationship Between Attention Deficit/Hyperactivity Disorder (ADHD) and Emotional Abuse in a Sample of Preschool Children. *Children's Health Care*, 51, str. 336-353. <https://doi.org/10.1080/02739615.2022.2072311>

Nowak, C. B. (2015) Recognition and Prevention of Child Abuse in the Child with Disability. *American Journal of Medical Genetics Part C: Seminars in Medical Genetics*, 169, str. 293-301. <https://doi.org/10.1002/ajmg.c.31458>

Ouyang, L., Fang, X., Mercy, J., Perou, R., Grosse, S. D. (2008) Attention- Deficit/Hyperactivity Disorder Symptoms and Child Maltreatment: A Population-Based Study. *Journal of Pediatrics*, 153, str. 851-856. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2008.06.002>

Pejović-Milovančević, M., Išpanović-Radojković, V., Vidojević, O., Minčić, T., Radosavljev, J. (2001) Psihološke posledice zlostavljanja i zanemarivanja dece i adolescenata. *Psihijatrija danas*, 33, str. 175-187.

Seppälä, P., Vornanen, R., Toikko, T. (2021) Multimorbidity and Polyvictimization in Children – An Analysis on the Association of Children's Disabilities and Long-Term Illnesses with Mental Violence and Physical Violence. *Child Abuse and Neglect*, 122, 105350. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105350>

Schenkel, L. S., Rothman-Marshall, G., Schlehofer, D. A., Towne, T. L., Burnash, D. L., Priddy, B. M. (2014) Child Maltreatment and Trauma Exposure Among Deaf and Hard of Hearing Young Adults. *Child Abuse and Neglect*, 38, str. 1581-1589. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2014.04.010>

Spencer, N., Devereux, E., Wallace, A., Sundrum, R., Shenoy, M., Bacchus, C., Logan S. (2005) Disabling Conditions and Registration for Child Abuse and Neglect:

A Population-Based Study. *Pediatrics*, 116, str. 609-613. <https://doi.org/10.1542/peds.2004-1882>

Stern, A., Agnew-Blais, J., Danese, A., Fisher, H. L., Jaffee, S. R., Matthews, T., Polanczyk, G. V., Arseneault, L. (2018) Associations Between Abuse/Neglect and ADHD from Childhood to Young Adulthood: A Prospective Nationally-Representative Twin Study. *Child Abuse & Neglect*, 81, str. 274-285. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.04.025>

Stoltenborgh, M., Bakermans-Kranenburg, M. J., Alink, L. R., van IJzendoorn, M. H. (2015) The Prevalence of Child Maltreatment Across the Globe: Review of a Series of Meta-Analyses. *Child Abuse Review*, 24, str. 37-50. <https://doi.org/10.1002/car.2353>

Sullivan, P. M., Knutson, J. F. (2000) Maltreatment and Disabilities: A Population-Based Epidemiological Study. *Child Abuse and Neglect*, 24, str. 1257-1273. [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00190-3](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00190-3)

Turner, H. A., Vanderminden, J., Finkelhor, D., Hamby, S., Shattuck, A. (2011) Disability and Victimization in a National Sample of Children and Youth. *Child Maltreatment*, 16, str. 275-286. <https://doi.org/10.1177/1077559511427178>

van Berkel, S. R., Prevoo, M. J., Linting, M., Pannebakker, F. D., Alink, L. R. (2020) Prevalence of Child Maltreatment in the Netherlands: An Update and Cross-Time Comparison. *Child Abuse & Neglect*, 103, 104439. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2020.104439>

van Horne, B. S., Caughy, M. O., Canfield, M., Case, A. P., Greeley, C. S., Morgan, R., Mitchell, L. E. (2018) First-Time Maltreatment in Children Ages 2–10 with and Without Specific Birth Defects: A Population-Based Study. *Child Abuse and Neglect*, 84, str. 53-63. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2018.07.003>

Verdugo, M. A., Bermejo, B. G. (1997) The Mentally Retarded Person as a Victim of Maltreatment. *Aggression and Violent Behavior*, 2, str. 143-165. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(96\)00020-1](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(96)00020-1)

Verdugo, M. A., Bermejo, B. G., Fuertes, J. (1995) The Maltreatment of Intellectually Handicapped Children and Adolescents. *Child Abuse and Neglect*, 19, str. 205-215. [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(94\)00117-D](https://doi.org/10.1016/0145-2134(94)00117-D)

Wheeler, S. M., Williams, L., Beauchesne, P., Dupras, T. L. (2013) Shattered Lives and Broken Childhoods: Evidence of Physical Child Abuse in Ancient Egypt. *International Journal of Paleopathology*, 3, str. 71-82. <https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2013.03.009>

Žunić-Pavlović, V., Jovanić, G. (2005) Socijalno-ekonomski status, nasilje u porodici i poremećaji ponašanja kod dece s mentalnom retardacijom. *Istraživanja u defektologiji*, 6, str. 35-56.

Internet izvori

Pejović-Milovančević, M., Mitković Vončina, M. (2019) Uvod. U: M. Pejović-Milovančević, D. Kalanj, T. Minčić (ur.) *Priručnik za primenu Posebnog protokola sistema zdravstvene zaštite za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*. Beograd: Ministarstvo zdravlja Republike Srbije, str. 17-41. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/publikacije/prirucnik-za-primenu-posebnog-protokola>, stranici pristupljeno 7.10.2022.

Sedlak, A. J., Mettenburg, J., Basena, M., Petta, I., McPherson, K., Greene, A., Li, S. (2010) *Fourth National Incidence Study of Child Abuse and Neglect (NIS-4): Report to Congress*. Washington, DC: U.S. Department of Health and Human Services, Administration for Children and Families. Dostupno na: <https://www.acf.hhs.gov/opre/report/fourth-national-incidence-study-child-abuse-and-neglect-nis-4-report-congress>, stranici pristupljeno 2.5.2022.

Struck, L. M. (1999) *Assistance for Special Educators, Law Enforcement, and Child Protective Services in Recognizing and Managing Abuse and Neglect of Children with Disabilities*. Richmond: Virginia State Department of Social Services. Dostupno na: <https://eric.ed.gov/?id=ED429384>, stranici pristupljeno 7.10.2022.

World Health Organization (2002) *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization. Dostupno na: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/42495>, stranici pristupljeno 10.5.2022.

NATAŠA BUHA*

BILJANA MILANOVIĆ-DOBROTA

KSENIJA STANIMIROV

LUKA MIJATOVIĆ

Phenomenology of Abuse and Neglect of Children with Developmental Disabilities

Violence against children includes various forms of physical, emotional and sexual abuse. There are numerous factors that can increase the risk of abuse and neglect, and the presence of developmental disabilities is one of them. Therefore, this paper aims to explore the phenomenology of neglect and abuse in children with developmental disabilities.

The results of most studies on child abuse and neglect indicate that children with developmental disabilities are at greater risk for victimization than typically developing children. Risk estimates vary, which is a consequence of methodological differences and shortcomings in research designs. According to some findings, the risk of victimization is as much as four times higher compared to children with typical development, and it largely depends on the disability type. Among different types of disabilities, difficulties in emotional, behavioural and intellectual functioning and the presence of multiple disabilities bear the greatest risk for abuse and neglect. The nature of the relationship between disability and violence against children may also depend on the child's functional level. Research findings indicate that the risk of maltreatment increases with the severity of behavioural problems, deficits in social skills and the presence of pronounced communication difficulties. For some types of disability, the risk for maltreatment is inversely proportional to the level of

* Dr Nataša Buha is an Associate Professor at the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation. E-mail: natasabuha@fasper.bg.ac.rs.

Dr Biljana Milanović-Dobrota is an Associate Professor at the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation. E-mail: biljanamilanovicdobrota@gmail.com.

Dr Ksenija Stanimirov is an Associate Professor at the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation. E-mail: ksenijastanimirov@fasper.bg.ac.rs.

Dr Luka Mijatović is an Assistant Professor at the University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation. E-mail: luka.mijatovic@gmail.com.

Note: This paper is a result of the project implemented by the Faculty of Special Education and Rehabilitation, University of Belgrade, and funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia (contract no. 451-03-68/2022-14).

disability, e.g. children with mild intellectual disability are more often victimized than children with more pronounced difficulties in intellectual development.

Indicators of abuse and neglect can be physical or behavioural and are essentially the same for children with developmental disabilities and typically developing children. However, in children with intellectual disabilities and autism, some maltreatment forms are more difficult to identify, and the possibilities of obtaining a verbal statement are limited. Due to problems with abstract thinking, language comprehension and limited vocabulary, these children cannot report adverse experiences or adequately answer the questions being asked. In addition, certain behavioural manifestations of maltreatment can be interpreted as part of the clinical features of these two neurodevelopmental disorders or, on the contrary, certain phenotypic characteristics can be mistakenly attributed to a traumatic experience.

The complexity of the victimization phenomenon of children with disabilities implies the need for an interdisciplinary approach and comprehensive systemic solutions in dealing with this problem. From the moment of developmental problems detection, there is a noticeable lack of systemic family support, which should include clear guidelines for exercising the right to health care and social protection, as well as counselling on a child's developmental possibilities, and application of principles and strategies of behaviorally oriented interventions in child-rearing.

The author's wish is to motivate experts in different fields to carry out a more detailed analysis of the phenomenology of abuse and neglect in the population with disabilities in our country, from which guidelines for preventive activities implementation would arise.

Keywords: abuse, neglect, children with disabilities, identification problems